НАЦИОНАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА РЕСПУБЛИКИ ТЫВА ... ПУШКИНА

ШЫН

1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

Ниитилел-политиктиг солун

№ 90 (18210)

2012 чылдың август 7, вторник

Садар өртээ 5 рубль.

e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Наадымга уткуштур

МАЛЧЫННАРНЫҢ ШУУЛГАНЫ

Көдээ ажыл-агыйын ...гжүдер талазы-биле ...011 чылда бирги черже ...ген Бай-Тайга кожуунга ...спубликаның мурнакчы ...лчыннары чыглып, V ...ездизиниң ажылынга ...ришкен.

Кожуун наадымы-биле черге...штир эртип турар малчыннарның ...айырлыг шуулганы-биле байыр ...дирген бижикти Тыва Республи...ның Баштыңы Ш.Кара-оол ...руткан.

"Тыва чоннуң амыдыралының ...л өзээн тургузуп турар көдээ ...ыл-агыйы-биле дорт холбаалыг ...ылдап чоруур кижилерге күрүне ...ге-байдалдыг байырлал тава...штыр изиг байырны чедирдим!

Ыланғыя мал ажыл-агыйын ...дагалап, ону улам хөгжүдер ...эш улуг үлүг-хуузун кийириштирип ...руур Бай-Тайга кожууннуң мал...ннарынга онзагай өөрүп четти...ишкинни дамчыдайн. Кожууннуң ...ыл-агыйлары малының баш ...нын 8,3 хуу өстүрүп, эъттиң ...дүрүлгезин 2,5 катап көвүдет...ни ажыл-ишчи чедиишкин-дир. ...нчангаш муниципалитеттер ара...нга чемпион атты төлептии-биле ...дип ап, республика Наадымының ...езин ажытканы бо.

Республиканың агроүлетпүр ...мплекизинде эки угланыышкынче ...керлиишкиннер көстүп келген. ...07 чылдан бээр көдээ ажыл...ыйының хөгжүлдезинче чүгле ...джеттен безин 2,5 млрд. рубль... угландырган. Ооң чедимчелиг ...ңгээдип алыышкыны дараазын... көргүзүглерден илдең: улуг ...да малдың баш саны 140,5 муң ...ш, шээр малдың – 1 млн. 065 ...ң баш, чылгы малдыы 60 хуу ...үп, 47,5 муң баш четкен.

Шак бо сан-чурагайларны чедип ...ыр дээш малчыннар кандыг-

Съездиниң киржикчилери.

кандыг бергедээшкиннерге тавар-жып турарын билир бис. Бо чылды база көрүп тур силер. Келир кыш берге болуру амдан эгелеп билдинип келген, чүге дизе кайда-даа кааңдаашкынныг чай болуп, мал чемин белеткээринге когарал-ды чедирген.

2011 чылдың база 2012 чылдың баштайгы чартыының түңнелдери-биле алгаш көөрге, бар күштерни ам-даа чедир мөөңнеп албаа-нывыс илерээн. Ол айтырыгны съездиге сайгарып чугаалажыры чугула тема болур ужурлуг. Ынчангаш съезд чүгле байыр-лалдың байырлыг кезээ эвес, а ажыл-ишчи хемчег-дир. Чылдың дургузунда чиге шиитпирлээр чидиг айтырыгларны сайгарып, мал ажыл-агыйының хөгжүлдезинге хамааржыр боттуг хемчеглерни ажылдап кылырының дугайында чугааны чорудары шуулганның кол айтырыы болур.

Эрткен съездиниң мурнунга салган сорулгалары канчаар күүсеттингенин сайгарары чугула. 2011 чылда муң малдыг малчын-нарның клувун ажыдарын планнаан турган, ам ооң кежигүнүнде 44 малчынның бары эки чедиишкин. Мурнакчыларга социал чиигелде көргүзериниң эргежок доктаал-саавырлары хүлээп алдынган. IV съездиниң чамдык сорулгалары-ның чүге күүсеттинмээнин маңаа шыңгыы чугаалажыр. Малчын бүрүзүнүң күш-ажылының берим-чези кайнаар чоруп турарынга хамаарыштыр медээлерни долузу-биле бээр. Бүдүрген продукция-зын каяа саарарыл, кайы хире орул-ганы алырын, деткимчениң кандыг хевирин ап болурун олар бүрүнү-биле билген турар ужурлуг.

Съездиниң хүлээп алган шиит-пирлери малчын, тараачын, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгези, муни-ципалитеттерге четкен турарын чедип алыр. Россияны болгаш төрээн Тывавысты боттарының күш-ажылы-биле каастап чоруур бүгү-ле малчыннарга, көдээ ажыл-иштиң мурнакчыларынга өөрүп четтириишкинниң сөстерин дам-чыдайн. Съездиниң киржикчи-леринге күш-ажылчы чедиишкин-нерни, кадыкшылды, ам-даа улам хөгжүүрүн күзедим!" – дээн би-жикти байырлыг езу-биле малчын-нар съездизинге таныштырган.

Анна ЛАЧУГИНА.

Виктория Лачугинаның тырт-тырган чуруу.

Кайгамчык кадарчылар

Эрткен дыштаныр хүннерде Сүт-Хөл кожууннуң малчыннары наадым байырлалын байырлаан.

Байырлалдың байырлыг чыскаалынга Алдан-Маадыр, Ак-Даш, Бора-Тайга, Суг-Аксы сумулары, кожууннуң өөредилге эргелелиниң, пенсия фондузунуң, төп библио-теканың коллективтери, көдээ ажыл-агыйының төлээлери идеп-кейлиг киришкен. Байырлалдың эгезин Сүт-Хөл кожууннуң чагырга даргазы Маны Кызыл ажыткаш, кожууннуң чурттакчы чонунга байырны чедирген. Ооң соонда кожуун баштыңы—кожууннуң Төлээлекчилер хуралының даргазы Экер-оол Монгуш, ТР-ниң Улуг Хуралының депутады Марат-оол Ондар, кожуун чагырыкчызының бирги оралакчызы Диис Ооржак, Сүт-Хөл кожууннуң хүндүлүг хамаатызы, күш-ажылдың хоочуну Норбу Ховалыг олар байырланчыг онза хүнну өөрүшкү-маңнайлыг байырлаарын күзеп, йөрээл сөстерни дамчыткан.

Чылдың күш-ажылчы түңнел-дери-биле "Кожууннуң мурнакчы малчыннары" деп атка Бора-Тай-гадан Данил Ховалыг биле Суг-Аксында Александр Ондар олар төлептиг болган.

Ол-ла байырлал үезинде "Кайгамчык кадарчы" деп мөөрей-ни база организастап эрттирген. Боттарының эрес-кежээзи, тывын-гыр-сагынгыры, уран чогаадыкчы чоруу-биле шылгарааш, Айдыс Ондар (Суг-Аксы) бирги, Юлия Кужүгет (Кызыл-Тайга) ийиги, Буян-оол Ооржак (Алдан-Маадыр) үшкү черлерни ээлээннер.

Тыва кижиниң шаг-шаандан бээр кылып келген ижинге турас-кааткан дүк байырлалы база наадым-биле чергелештир эрткен. Аңаа сумулардан дүк салыкчы-лары киржип, мөөрейлежип, дүк-тен кылган янзы-бүрү кылыгларын делгеп, сонуургаткан. Бо байыр-лалда Бора-Тайга сумузунуң көдээ ишчилери эң-не идепкейлиг чоруун көргүзүп, тускай шаңналга төлеп-тиг болган.

"Наадым-2012" кожуун байыр-лалының шыдыраа маргылдаа-зынга чемпиону атты Орлан Сарыг-лар чаалап алган. Өлең-Ховузунга чарыш аъттарын салып, 5 аңгы хевирге маргылдаалар эрткен.

"Мөгелер чурту" деп ады алгаан Сүт-Хөл кожууннуң хүреш маргыл-даазында республиканың шыырак дээн мөгелери чыылган. 48 мөге-ниң хүрежинге Арзылаң мөге Анд-рей Хертек шүүлген, Арзылаң мөге Эрес Кара-Сал үжүүрлешкен. Үш-кү-дөрткү черлерни Мерген Оор-жак (Ак-Даш) биле Арзылаң мөге Амир Монгуш үлешкеннер.

Байырлал хүннери агаар-бой-дус талазы-биле таарымчалыг хүн болган. Кожууннуң чурттакчылары эртип турар культура-массалыг болгаш спортчу, национал оюн-тог-лааларга идепкейлиг киржип, хөг-леп дыштанган.

Айрада МОНГУШ.

БАЙ-ТАЙГА БАЙЫРЛАП ТУР!

Кожуун наадымындан репортаж

Август 3. Бай-Тайганың чаа туттунган стадионунуң байырлыг ажыдыышкыны кожууннуң наадым байырлалы-биле каттышкан – төөгүлүг болуушкун. Бо стадионнуң тудуун кожууннуң бүгү албан организациялары шупту эмеглежип кылган болгаш, июль 11-ден август 2-ге чедир, кыска үениң дургузунда ол туттунган. Ажы-төлдүң келир үеде кадык өзеринге, амыдыралдың кадык овур-хевирин суртаалдаарынга чаа стадион улуг үлүг-хуузун кийирер, бай-тайгажыларның спортчу чедиишкиннери бедиир дээри чугаажок.

Чаа стадионнуң эжиин каастап ...анының чаражын! "Кирип моор...ңар!" дээн улуг плакат чурукта ...ва Республиканың алдарлыг ...тизи, Бай-Тайганың ховар талан...лыг кызы Екатерина Кара...нгак улуг чурукта хүлүмзүрүп .... Стадионда Бай-Тайганың алдарлыг спортчуларының – Киров Хунажынович Хомушку баштаан алдарлыг кижилерниң портрет чуруктарын азып каан.

Башкарыкчы чаа стадионнуң эжиин ажыдары-биле кожуун чагыргазының даргазының хүлээл-гезин күүседип турар Сергей Сайын-Белекович Монгушту ча-лапты. Эжикте азып каан ак хадакты С.С-Б.Монгуш чешкеш, хүндүлүг аалчыларын, чонун ста-дионче чалады. Бай-тайгажылар-ның байырлалында ТР-ниң Чазаа-ның Даргазының оралакчызы А.М. Монгал, ТР-ниң Дээди Хуралының даргазы К.Т. Даваа, ТР-ниң Төлээ-лекчилер палатазының даргазы Х.Д. Монгуш болгаш ДХ-ниң депутады М.М. Чүлдүм олар трибунада хүндүлүг олуттарны ээлептилер. Ооң соонда бай-тайгажыларның аалчылары – өске кожууннардан келген төлээлерни (шупту кожууннардан келген) чалады.

Улаштыр кожууннуң ажыл-ишчилериниң байырлыг чыскаалы эгеледи. Парад-чыскаалды Бай-Тал сумузу баштап үнүп келди. Ооң соонда Кызыл-Даг, Кара-Хөл болгаш Тээли, Хемчик, Ээр-Хавак, Шуй сумулары улаштыр чыскаа-лып эртип тур. Мурнакчыларның чуруктарын, ажыл-агыйжы чедииш-киннерин көргүскен сан-чурагай-ларлыг плакаттарлыг, янзы-бүрү өңнүг шарлар, чечектер туткан чыскаалчылар "ураалап" эртип турда чоргааранчыг, чаражын чүү дээр! Бай-Тайга кожууну бо чылын Наадым-2012-ниң тиилекчилери болуп, 10 миллион рубль шаңнал акшаны ап, улуг байырлалды баштап эрттирер эргени чаалап алган. Аңаа бөгүн бо чыскаалда киржип турар бай-тайгажылар – кижи бүрүзү үлүүн кийириштиргени чугаажок. Сумуларның соонда, Бай-Тайга кожуун эмнелгезиниң болгаш өөредилге эргелелиниң ажылдакчылары чыскаалып эрти.

(Уланчызы 2-ги арында).

+

БАЙ-ТАЙГА БАЙЫРЛАП ТУР!

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Чаа стадионнуң дүлгүүрүн кожуунда уругларның спорт школазының директору Сергей Хертекович Кашпык-оолга байырлыг байдалга тывысты.

Бай-Тайга кожуун чагыргазының даргазының хүлээлгезин күүседип турар С.С-Б.Монгуш **(чурукта)** чыскаалган чоннуң мурнунга ажыл-агыйжы илеткелди кылып, байыр чедирди. Ооң кыска допчулалын дамчыдарга мындыг.

Бай-Тайга кожуун – республиканың 17 кожууннарының иштинден чер-девискээр талазы-биле-даа, төөгү талазы-биле-даа онзагай кожуун.Ол төөгүден бээр мал ажыл-агыйлыг, ынчангаш ооң экономиказының кол үндезини – көдээ ажыл-агый. Бергелер турза-даа, кожууннуң ажыл-ишчилери, улуг-биче бүдүрүлгелерниң, албан организацияларының удуртукчулары быжыг туруштуг боop, чылдан чылче багай эвес көргүзүглерни чедип ап, кожууннуң социал-экономиктиг сайзыралын көдүреринге эвээш эвес үлүг-хуузун кииргенин сан-чурагайлар бадыткап турар.

Бай-Тайга кожууннуң ажыл-чорудулгазы экономиканың хөгжүлдезин ханыладырынче, өнчүнүң бүгү хевирлериниң саң-хөө байдалын экижидеринче, бюджеттиң орулгаларын көвүдедиринче угланган.

Мал ажылы. Ниитизи-биле кожуунда шээр мал бажы 148839 баш, бода мал –13025 баш, чылгы мал – 2320 баш, хаван – 208 баш. Шээр малдан төрүүр чүс башка онааштыр 91 баш анай-хураганны камгалап алган. 100 баш беден 72 баш кулунну, 100 баш инектен 77 бызааны алган. Малдың улуг бажының камгалалының талазы-биле хой, өшкү 98,6 хуу, бода мал – 98 хуу, чылгы 98,7 хуу камгалаттынган.

Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң саны көвүдеп турары өөрүнчүг: эрткен чылын арат-тараачын ажыл-агыйы 12 турган болза, бо чылын 17 чедир өскен, көдээ ажыл-агый кооперативтери 15 турган болза, ам 19 четкен.

Эрткен 2011-2012 чылдың кыштаглаашкынынга мал чемин четчири-биле белеткеп, кажа-хорааларның септелгезин шынарлыг чорудуп, эки белеткелдиг кышче киргенинден малдың чаш төлүн онча-менди камгалап ап, баш санын өстүрүп, мал продуктуларын хөйнү алган.

"Бай-Тал" КУБ (удуртукчузу Кызыл-Кат Кочал-оол) Чита хоорайга болган Сибирь регионунуң уксаалыг малдың делгелгезинге киришкеш, 2 алдын, 1 мөңгүн, 1 хүлер медальдарны чаалап эккелген. "Ооруг" көдээ ажыл-агый кооперативи (удуртукчузу Макар Сат) ол-ла делгелгеге киришкеш, 1 алдын, 1 мөңгүн, 1 хүлер медальдарны чаалап алган. Олар чурттуң шээр мал азыраар генофоннуг ажыл-агыйларының санынче кирген.

Кожуунда муң малдыг малчыннар эвээш эвес: ол дээрге Болатмаа Кужугетовна Ортаат (Тээли сумузу), Серекмаа Сүрүновна Дажы (Кара-Хөл сумузу), Лидия Кужугетовна Канчыыр (Кызыл-Даг сумузу) база Эректол Шалович Иргит (Кара-Хөл сумузу) олардыр.

Тываның болгаш Россияның Чазаа көдээ ажыл-агыйны сайзырадыры-биле мурнады хөгжүдер программаны амыдыралда боттандырып турар. Бай-Тайга кожуунга Көдээ ажыл-агыйны мурнады хөгжүдер национал төлевилел-биле герофорд уксаалыг 90 баш төрүүр бода малды, 5 буганы берген. Бөгүнде "Шиви" көдээ ажыл-агый бүдүрүлге кооперативи оларны өстүрери-биле хүлээнип алган азырап турар. Бөгүнде 12 баш бызаа немешкен, артканнары он айда төрүүр. Уксаалыг мал бажынга, төрүүр хой-өшкүге көрдүнген дотацияны – 10 млн. 439 муң рубльди 19 көдээ ажыл-агый бүдүрүлге кооперативтеринге, 17 КФК, 1 КУБ, 2 МУБ-ка төлээн. Хууда дузалал ажыл-агыйларынга 1478 рубльди төлеп берген. Хууда дузалал ажыл-агыйларындан эки көргүзүглерни "Хая", "Сарыг-Хая", "Хемчик", "Алангыыш" болгаш өске-даа ажыл-агыйлар чедип алган.

Мурнакчы малчыннарның саны чылдан чылче немежип орар. Оларның аразында Шолбан Салчак, Аңчы-оол Очур-оол, Борбак-оол Эрелчин, Хая Маадыр, Афоня Анарат, Буян Дамбый, Болатмаа Ортаат, Серекмаа Дажы, Лидия Канчыыр, Данил Салчак, Адыг-оол Салчак, Алдын-оол Хертек, Мерген Салчак, Чимиспей Мөңге, Валерия Херел-оол (мал эмчизи) дээш, өскелерни-даа адап болур.

Чер ажылы. Кожуунда ниитизи-биле 668 гектар черде тараа культураларын тараан. Сиген шөлдериниң беримчелиин көвүдедир сорулга-биле хөй чылдыг тарымал сигенниң үрезинин 325 гектар черге бо чылын чашкан. Часкы хову ажылдарының чарыгдалдарынга ТР-ниң Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызы 80 хуу деткимчени берип, ажыл-агыйларга 1 млн. 597 рубльдиң субсидиязын берген. Тараа үрезини садып алырынга 1.015 муң рубльди, кывар-чаар материалдар садып алырынга 129 муң 675 рубльди, тараа сөөртүп алырынга 287 муң 520 рубльди аңгылаан. Эрткен чылын часкы хову ажылдарынга республика бюджединден 536 муң 620 рубльди чарыгдаан болза, бо чылын көскүзү-биле улуг болганын демдеглевес аргажок. Күскү чер аңдарылгазынга 246000 рубльди "Шиви" көдээ ажыл-агый кооперативинге берген. Бо чылын тараа тараан кол ажыл-агыйлар: "Бай-Тал" КУБ, "Бай-Тайга" МУБ.

Аалчыларны уткуурунга белен.

Стадионга эртип турар байырлалды башкарыкчылар үш аңгы тыва, орус, англи дылдарда чорудуп турары онзагай. Россияның "Ынакшыл болгаш шынчы чорук" деп медальдарын Байдостарның, Хертектерниң, Иргиттерниң өг-бүлелеринге байырлыг байдалга тывысты. Оон аңгыда 2009, 2010, 2011 чылдарда делегей, Россия база Тыва Республикага чемпион болган спортчуларга "Чемпион" деп бижээн кожааларны баглап берип, байыр чедиргени солуң болду. ТР-ниң аныяктар херектериниң болгаш спорт талазы-биле сайыды Уран-кыс Ондар бай-тайгажыларга кылымал бут бөмбүүнүң шөлүн белекке аазаан.

Кожуун Наадымының конкурстары хөй янзы болгаш ханы утказынарлыг болганын демдеглексеДИМ. Чижээлээрге, "Экер-эрес Тайга оглу" деп мөөрей бир дугаар эртип турары бо. Суму бүрүзү бодунуң экер-эрес оглун киириштирген. Тыва наци
хевин кеткеш, оттук-би
гаш, аъдын шалбалаа
чазын адып, хүрежир
рейни эрткеш тиилеп
чалдыр экер-эрестерн
дан Кара-Хөл сумузун
оол Аңгыр-оолович Хер
эрес Тайга оглу" атты ча

Бай-Тайганың кожу
мының мөөрейлери ш
ажыл-ишке тураскаа
солун: **тараа соктаар**
сумузу тиилээн, ийи
Кызыл-Даг, үшкүзүнде
сумузу. **Дарганнаары**
сумузунуң командазы ти
эжеринге 30 минута и
метр чепти эшкеш, Б
Полина Хертек тиилек
Ийи дугаар черни 7 м
эшкеш, Шуйдан Анай-С
алды. **Кидис салыры**
талчылар тиилээн, 2-ги,
Шуй, Кызыл-Даг сумула
Өглер мөөрейинге
сумузунуң школа колл
өө тиилекчи болган. Ий
"Хемчик" сумузунуң өө
күзүн – Бай-Тал сумуз
лушкак командалыг
маргылдаазынга аалчыл
Довурак хоорайның сп
тиилээн. Шуй сумузун
дазы 2-ги черни, Тээлин
тары 3-кү черни ээлээн.

Хүреш. Байырлал у
лерниң хүрежи-биле д
Бай-Тайга кожууннуң с
дан болгаш өске кожу
келген 47 мөгениң х
түңнелинде, 6 эң шыыра
арткан: Тываның Начын
Ай-Демир Монгуш, Коң
болгаш ат-сураа чаа
орар аныяк мөгелер
Кашпык-оол (Бай-Тайга
Хертек (Аксы-Барлы
Куулар, Саян Дамба (
Хемчик). Оларның аразы
Демир Монгуш, Коңгаа Н
Куулар онагларын ок
мөге долгандырыг чур
хүрешкен. Ийи удурлан
арыг октааш, Начын
Демир Монгуш шүглү
Ийиги черни Начын мө
Начын алган, үшкүзүнде
мөге Даш Куулар.

Ийи-үш хүн уламчылаа
турза-даа, агаар-бойду
дыг-даа байдалдарынга ч
бай-тайгажылар наадым
лын чогуур деңнелге эрт

Светлана Б

Виктория ЛАЧУГ
тырттырган чур

Аныяк малчыннар.

Байырлыг чыскаалда.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албан дугайында дүрүмге өскерилгелер киирериниң дугайында

2012 чылдың май 18 *№ 254* *Кызыл хоорай*

Тыва Республиканың Чазааның **доктаа-**
ды болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың май 15-те "Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албанның болгаш ооң структуразының дугайында дүрүмнү бадылааарының дугайында" № 604 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албан дугайында дүрүмге дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 5,8 пунктуну дараазында редакция-биле бижиир:

"5.8. Амгы хоойлужудулга хажыдыышкынын соксадыр дугайында сагындырыгны хоойлужудулгада тургустунганы езугаар ...";

2) 5.12 пунктуда "Даргазы" деп сөстү "Баштыңы-Даргазы" деп сөстер-биле солуур;

3) 5.15, 5.18, 5.42, 5.43 пунктуларны күжүн чидирген деп санаар;

4) 5.48 пунктуну дараазында редакция-биле бижиир:

"5.48. Чырык энергиязының, чылыг хандырылгазының (чылыг четкилериниң) организацияларының база коммунал комплекизиниң организацияларының дөңнеп болгаш үүрмектээр рынок субъектилериниң медээлерин ажыдарының стандарттарын сагып турарынга боттарының ооң эргези-биле контрольду чорудар;";

5) 5.49 пунктуну күжүн чидирген деп санаар;

6) 5.50 пунктуну дараазында редакция-биле бижиир:

"5.50. "Чырык энергетиказының дугайында" 2003 чылдың март 26-да № 35-ФХ федералдыг хоойлу езугаар тургустунган болгаш таарыштырган өртектер (тарифтер) дугайында, чырык энергиязынга (күчүзүнге) таарыштырбас өртектер дугайында болгаш оларны ажыглаарының дугайында информацияларны чыырын чорудар;";

7) 7-ги пунктуда "Даргазы" деп сөстү "Баштыңы-Даргазы" деп сөстер-биле солуур;

8) 10 пунктуну дараазында редакция-биле бижиир:

"10. Албанның ажыл-чорудулгазының кол угланыышкыннарын тодарадырда база өртектерни (тарифтерни) болгаш ооң үстүкү деңнелин бадылаар дугайында шиитпирни хүлээп алырда нииити саны 9 кижиден көвүдевес коллегия органын тургузар.

Коллегия органының составынче албанның өскелерге бүрүн эргелерин дамчыдар эргези чок 7-ден хөй эвес ажылдакчылары, чырык энергетиказының адырында өртектерни (тарифтерни) таарыштырарының айтырыгларының талазы-биле шиитпирлерни сайгарып, ону хүлээп алырда – рынок чөвүлелинден болгаш монополияга удур органдан бир-бир төлээлер кирер.

Албанның удуртукчузу коллегия органының даргазы болур болгаш коллегия органының персоналдыг составын, ооң ажыл-чорудулгазының чурумун бадылаар."

9) 10.1 пунктуну күжүн чидирген деп санаар;

10) 13-кү пунктуда "Даргазы" деп сөстү "Баштыңы-Даргазы" деп сөстер-биле солуур.

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

"Тыва Республиканың Тес-Хем кожуун" муниципалдыг районнуң девискээринде көдээ ажыл-агыйынга ажыглаар категориялыг черлерни үлетпүр болгаш өске-даа тускай сорулгаларга ажыглаар черлер деп категорияже шилчидериниң дугайында

2012 чылдың июнь 27 *№ 354* *Кызыл хоорай*

Россия Федерациязының 2004 чылдың декабрь 21-де "Черлерни болгаш чер участоктарын бир категориядан өске категорияже шилчидериниң дугайында" № 172-ФХ-ның федералдыг хоойлуну, Россия Федерациязының Чер кодекизиниң 8 кезээниң 1 чүүлүн удуртулга болдургаш, "Мегафон" ажык акционерлиг ниитилелдиң Сибирьде филиалының киирген дилээ-биле көдээ ажыл-агыйынга ажыглаар категориялыг черлерни үлетпүр болгаш өске-даа тускай сорулгаларга ажыглаар черлерже шилчидип бээриниң дугайында материалдарын өөренип көрбүшаан, Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республика, Тес-Хем кожуун, Ү-Шынаа суур, Чооду Куякпан кудумчузу, бажың 22 деп адрестен 1100 метр черде 17:12:0202001:5 кадастр дугаарлыг 80 дөрбелчин метр шөлдүг чер участогун соталыг радиотелефон харылзаазының бааза станциязының тудуун тудары-биле көдээ ажыл-агыйынга ажыглаар категориялыг черлерни үлетпүр болгаш өске-даа тускай сорулгаларга ажыглаар черлерже капсырылга езугаар шилчидер.

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

3. Бо доктаалдың күүселдезиниң хыналдазын Тыва Республиканың Чер болгаш өнчү хамаарылгаларының яамызынга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы А. Монгал.

Тыва Республиканың Чазааның 2012 чылдың июнь 27-де № 354 доктаалынга капсырылга

"Тыва Республиканың Тес-Хем кожуун" муниципалдыг районнуң девискээринге соталыг радиотелефон харылзаазының бааза станциязының тудуун тудары-биле "Мегафон" ажык акционерлиг ниитилелдиң Сибирьде филиалынга бээр чер участогунуң
ТАЙЫЛБЫРЫ

Черниң ажыглакчызы азы арендатор	Кадастр дугаары, шөлү	Чер участогунуң категориязын өскертип турарының чылдагааны база сорулгазы	Шилчиттинип турар черниң оон категориязы	Чер участогунуң турар чери болгаш кызыгаары
"Мегафон" ААН-ниң Сибирь филиалы	17:12:0202001:5 80 кв.м	соталыг радиотелефон харылзаазының бааза станциязының тудуун тудары	Үлетпүр болгаш өске-даа тускай сорулгаларга ажыглаар черлер	Тыва Республика, Тес-Хем кожуунуң Ү-Шынаа суурда Чооду Куякпан кудумчузу, бажың 22-ден 1100 метрде чер

"Тыва Республиканың Тес-Хем кожуун" муниципалдыг районнуң девискээринде көдээ ажыл-агыйынга ажыглаар категориялыг черлерни үлетпүр болгаш өске-даа тускай сорулгаларга ажыглаар черлер деп категорияже шилчидериниң дугайында

2012 чылдың июнь 27 *№ 355* *Кызыл хоорай*

Россия Федерациязының 2004 чылдың декабрь 21-де "Черлерни болгаш чер участоктарын бир категориядан өске категорияже шилчидериниң дугайында" № 172-ФХ-ның федералдыг хоойлуну, Россия Федерациязының Чер кодекизиниң 8 кезээниң 1 чүүлүн удуртулга болдургаш, "Мегафон" ажык акционерлиг ниитилелдиң Сибирьде филиалының киирген дилээ-биле көдээ ажыл-агыйынга ажыглаар категориялыг черлерни үлетпүр болгаш өске-даа тускай сорулгаларга ажыглаар черлерже шилчидип бээриниң дугайында материалдарын өөренип көрбүшаан, Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

Соталыг радиотелефоннуң шимчеп чоруур харылзаазының база чырык хандырылгазының объектизин тургузары-биле көдээ ажыл-агыйынга ажыглаар категориялыг черлерни үлетпүр болгаш өске-даа тускай сорулгаларга ажыглаар черлер деп категорияже дараазында чер участоктарын дамчыдар:

– Тыва Республиканың Тес-Хем кожууннуң Ак-Эрик суурнуң мурнуу кыдыындан мурнуу талаже 385 метр черде 60 дөрбелчин метр шөлдүг 17:12:0802001:64 кадастр дугаарлыг черни, № 1 капсырылга езугаар;

– Тыва Республиканың Тес-Хем кожууннуң Ак-Эрик суурда Алдын-Херел Соян кудумчузунуң 14 дугаарлыг бажыңдан мурнуу талаже 29 метр черде 38 дөрбелчин метр шөлдүг 17:12:0802001:65 кадастр дугаарлыг черни, № 2 капсырылга езугаар.

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

3. Бо доктаалдың күүселдезиниң хыналдазын Тыва Республиканың Чер болгаш өнчү хамаарылгаларының яамызынга дагзыр.

Тыва Республиканың Даргазының оралакчызы А. МОНГАЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2012 чылдың июнь 27-де № 355 доктаалынга № 1 капсырылга

"Тыва Республиканың Тес-Хем кожуун" муниципалдыг районнуң девискээринде соталыг радиотелефоннуң шимчеп чоруур харылзаазының объектизин тургузары-биле "Мегафон" ажык акционерлиг ниитилелдиң Сибирьде филиалынга бээр чер участогунуң
ТАЙЫЛБЫРЫ

Черниң ажыглакчызы азы арендатор	Кадастр дугаары, шөлү	Чер участогунуң категориязын өскертип турарының чылдагааны база сорулгазы	Шилчиттинип турар черниң оон категориязы	Чер участогунуң турар чери болгаш кызыгаары
"Мегафон" ААН-ниң Сибирь филиалы	17:12:0802001:64 60 кв.м	соталыг радиотелефон харылзаазының бааза станциязының тудуун тудары	Үлетпүр болгаш өске-даа тускай сорулгаларга ажыглаар черлер	Тыва Республика, Тес-Хем кожууннуң Ак-Эрик суурнуң мурнуу кыдыындан мурнуу талаже 385 метр черде

Тыва Республиканың Чазааның 2012 чылдың июнь 27-де № 355 доктаалынга № 2 капсырылга

"Тыва Республиканың Тес-Хем кожуун" муниципалдыг районнуң девискээринде чырык хандырылгазының объектизин тургузарынга "Мегафон" ажык акционерлиг ниитилелдиң Сибирьде филиалынга бээр чер участогунуң
ТАЙЫЛБЫРЫ

Черниң ажыглакчызы азы арендатор	Кадастр дугаары, шөлү	Чер участогунуң категориязын өскертип турарының чылдагааны база сорулгазы	Шилчиттинип турар черниң оон категориязы	Чер участогунуң турар чери болгаш кызыгаары
"Мегафон" ААН-ниң Сибирь филиалы	17:12:0802001:65 38 кв.м	соталыг радиотелефон харылзаазының бааза станциязының тудуун тудары	Үлетпүр болгаш өске-даа тускай сорулгаларга ажыглаар черлер	Тыва Республика, Тес-Хем кожууннуң Ак-Эрик суурда Алдын-Херел Соян кудумчузунуң 14 дугаарлыг бажыңдан мурнуу талаже 29 метр черде

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарынга чугула болгаш албан херек күрүне ачы-дузазын көргүзеринге киржип турар организацияларның көргүзүп турары ачы-дузаларның даңзызы болгаш ачы-дузаны көргүскени дээш төлевириниң хемчээлин тодарадырының дүрүмүн бадылаарының дугайында

2012 чылдың апрель 12 *№ 174* *Кызыл хоорай*

"Күрүне болгаш муниципалдыг ачы-дузаны көргүзерин организастаарының дугайында" 2010 чылдың июль 27-де № 210-ФХ федералдыг хоойлу езугаар Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Капсырылгаларны бадылаар:

– Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарынга чугула болгаш албан херек күрүне ачы-дузазын көргүзеринге

киржип турар организацияларның көргүзүп турары ачы-дузаларның даңзызын (дараазында — эргежок чугула болгаш ыяап-ла ачы-дузаларның даңзызын);

— Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарынга чугула болгаш албан херек күрүне ачы-дузазын көргүзеринге киржип турар организацияларның көргүзүп турары ачы-дузазы дээш төлевирниң хемчээлин тодарадырының дүрүмүн.

2. Чогуур адырда ажыл-чорудулганың нормативтиг-эрге-хоойлу таарыштырылгазының талазы-биле ажыл-чорудулганы чорудуп турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарынга 3 ай хуусаа иштинде:

автономнуг албан черлериниң, күрүне албан черлериниң, күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгелериниң башкарылгазы-биле чугула болгаш албан херек күрүне ачы-дузазын көргүскени дээш төлевирниң хемчээлин тодарадырының методиказын бадылаар;

чугула болгаш албан херек ачы-дуза көргүскени дээш төлевирниң хемчээлин бадылаар;

Тыва Республиканың күрүне болгаш муниципалдыг ачы-дузаның чаңгыс аай порталынга, боттарының албан-езузунуң сайтыларынга күрүне албан черлериниң ведомствозунда, автономнуг албан черлериниң, күрүне албан черлериниң, күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгелериниң күрүне ачы-дузазын көргүскени дээш төлевирниң хемчээлиниң дугайында дыңнадыгны салыр.

3. Бо доктаалдың күүселдезинге контрольду Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязы биле Чазак Аппарадының электроннуг чазактың информатизациязы болгаш тургузарының талазы-биле эргелелге дагзыр.

4. Бо доктаалды "Тувинская правда" биле "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы М. КОЗЛОВ.

2012 чылда Тыва Республиканың Орук-транспорт комплекизи болгаш харылзаа яамызының ажыл-чорудулгазының мурнады хөгжүдер угланыышкыннарының дугайында

2012 чылдың июнь 18 № 413 Кызыл хоорай

2020 чылга чедир үеде Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң стратегиязын боттандырар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республикага авиация аргыштырылгазын хөгжүдери болгаш Тыва Республиканың девискээринге спутниктиң навигация технологияларын киирерин 2012 чылда Тыва Республиканың Орук-транспорт комплекизи болгаш харылзаа яамызының ажыл-чорудулгазының мурнады хөгжүдер угланыышкыны кылдыр тодарадыр.

2. 2012 чылда Тыва Республиканың Орук-транспорт комплекизи болгаш харылзаа яамызының ажыл-чорудулгазының мурнады хөгжүдер угланыышкыннарын боттандырар талазы-биле хемчеглерниң киирген планын бадылаар.

3. Тыва Республиканың Чазааның 2011 чылдың март 22-де "2011 чылда Тыва Республиканың Орук-транспорт комплекизи болгаш харылзаа яамызының ажыл-чорудулгазының мурнады хөгжүдер угланыышкыннарының дугайында" № 171 доктаалын күжүн чидирген деп санаар.

4. Бо доктаалды "Тувинская правда" биле "Шын" солуннарга парлаар.

5. Бо доктаалдың күүселдезинге контрольду Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязы биле Чазак Аппарадының тудуг, инфраструктура, энергетика болгаш үлетпүр талазы-биле эргелелге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы М. КОЗЛОВ.

2012 чылда Тыва Республиканың Экономика яамызының ажыл-чорудулгазының мурнады хөгжүдер угланыышкынының дугайында

2012 чылдың июль 18 № 414 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республикада биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту деткиирде инфраструктура хөгжүгжүлдезин кады ажылдап кылырын 2012 чылда Тыва Республиканың Экономика яамызының ажыл-чорудулгазының мурнады хөгжүдер угланыышкыны кылдыр тодарадыр.

2. 2012 чылда Тыва Республиканың Экономика яамызының ажыл-чорудулгазының мурнады хөгжүдер угланыышкынын боттандырар талазы-биле хемчеглерниң киирген планын бадылаар.

3. 2012 чылдың бирги чартыында Тыва Республиканың Экономика яамызының ажыл-чорудулгазының мурнады хөгжүдер угланыышкынының күүселдезиниң түңнелдериниң дугайында Тыва Республиканың экономика сайыдының хүлээлгезин күүседип турар Л.В. Трусованың информациязын медээ кылдыр хүлээп алыр.

4. Тыва Республиканың Чазааның 2011 чылдың март 22-де "2011 чылда Тыва Республиканың Экономика яамызының ажыл-чорудулгазының мурнады хөгжүдер угланыышкынының дугайында" № 173 доктаалын күжүн чидирген деп санаар.

5. Бо доктаалды "Тувинская правда" биле "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы М. КОЗЛОВ.

Тыва Республиканың күрүне өнчүзүнүң объектилерин "Тыва Республиканың Кызыл хоорай" хоорай округу биле Тыва Республиканың муниципалдыг районнарның өнчүзүнче халас шилчидериниң дугайында

2012 чылдың июль 18 № 408 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның 2000 чылдың февраль 9-та "Тыва Республиканың күрүне өнчүзүнүң объектилерин муниципалдыг өнчүже база муниципалдыг өнчүнүң объектилерин Тыва Республиканың күрүне өнчүзүнче шилчидериниң чурумнуң дугайында" № 429 хоойлузу езугаар Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Капсырылга езугаар Тыва Республиканың күрүне өнчүзүнүң объектилерин "Тыва Республиканың Кызыл хоорай" хоорай округу биле Тыва Республиканың муниципалдыг районнарның өнчүзүнче халас шилчидер.

2. Тыва Республиканың Чер болгаш өнчү хамаарылгаларының яамызы бо доктаалдың 1-ги пунктузунда айыттынып дамчыттынган эт-хөреңгиге хамаарыштыр Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизиниң реестринче өскерилгелерни тургустунган чурум езугаар киирер.

3. Бо доктаалды "Тувинская правда" биле "Шын" солуннарга парлаар.

4. Бо доктаалдың күүселдезинге контрольду Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязы биле Чазак Аппарадының экономика сайзыралының эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы М. КОЗЛОВ.

Тыва Республиканың девискээринде бүгү-ле ажыл-агый субъектилериниң организастыг-эрге-хоойлу хевири болгаш ведомстводан хамаарылгазы чокка хамаатыларга садып-саарып турары кадыг одаар чүүлүнүң (хөмүр-дашка) үстүкү садар өртээнге өскерилгелерни кииреринң дугайында

2012 чылдың апрель 5 № 155 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Чазааның 2010 чылдың май 21-те "Тыва Республиканың девискээринде бүгү-ле ажыл-агый субъектилериниң организастыг-эрге-хоойлу хевири болгаш ведомстводан хамаарылгазы чокка хамаатыларга садып-саарып турары кадыг одаар чүүлүнүң (хөмүр-дашка) үстүкү садар өртээн бадылаарының дугайында" № 212 доктаалы-биле бадылааны Тыва Республиканың девискээринде бүгү-ле ажыл-агый субъектилериниң организастыг-эрге-хоойлу хевири болгаш ведомстводан хамаарылгазы чокка хамаатыларга садып-саарып турары кадыг одаар чүүлүнүң (хөмүр-даш садар өртээнге дараазында чаа биле өскертилгелерни киирер:

"Тыва Республиканың девис бүгү-ле ажыл-агый субъекти организастыг-эрге-хоойлу хеви ведомстводан хамаарылгазы чок тыларга садып-саарып турары кад чүүлүнүң (хөмүр-дашка) үстүкү са

(руб./тн Н

Чурттакчылыг черлерниң ады	Казып тып турар бүдүрүлге: "Тываның даг-руда компания" КХН: "Каа-Хем уургайы" участок	"Чадаана уургайы" участок	"Ен үле компа Х
1	2	3	4
1.Бай-Тайга кожуун			
Тээли	3653,93	2644,04	264
Бай-Тал	3733,31	2723,42	272
Кара-Хөл	3843,56	2833,67	283
Кызыл-Даг	3724,49	2714,60	271
Ээр-Хавак	3587,78	2630,81	263
Хемчик	3649,52	2639,63	263
Шуй	3698,03	2736,65	272
2.Барыын-Хемчик кожуун			
Кызыл-Мажалык	3464,30	2458,82	2458
Аяңгаты	3592,19	2586,71	2586
Барлык	3521,63	2472,05	2418
Эрги-Барлык	3609,83	2595,53	2595
Аксы-Барлык	3530,45	2524,97	2480
Шекпээр	3411,38	2397,08	2405
Хөнделең	3631,88	2586,71	2639
Бижиктиг-Хая	3508,40	2502,92	2507
Дөң-Терезин	3556,91	2520,56	2520
3. Чөөн-Хемчик кожуун			
Чадаана	3120,32	2119,25	2119,
Бажың-Алаак	3164,42	2154,53	2163,
Баян-Тала	3217,34	2216,27	2216,
Ийме	3296,72	2295,65	2295,
Теве-Хая	3190,88	2189,81	2189,
Хорум-Даг	3314,36	2313,29	2313,
Хайыракан	3115,91	2114,84	2114,
Хөндергей	3239,39	2238,32	2238,
Чыраа-Бажы	3296,72	2304,47	2379,
Чыргакы	3345,23	2348,57	2348,
Элдиг-Хем	3477,53	2467,64	2423,
Шеми	3283,49	2238,32	2246,
4. Каа-Хем кожуун			
Сарыг-Сеп	2405,90	3340,82	1779,4
Бояровка	2330,93	3265,85	1700,0
Бүрен-Бай-Хаак	2569,07	3556,91	1999,9
Бүрен-Хем	2180,99	3111,50	1554,5
Дерзиг-Аксы	2432,36	3358,46	1832,3
Ильинка	2639,63	3627,47	2070,4
Кундустуг	2269,19	3204,11	1642,7
Суг-Бажы	2141,30	3076,22	1510,4
Бүрен-Аксы	2445,59	3345,23	1819,1
Сизим	2547,02	3534,86	1977,8
Көк-Хаак	2480,87	3468,71	1911,7
5. Кызыл кожуун			
Каа-Хем суур	2092,79	2996,84	1435,4
Баян-Кол	2441,18	3212,93	1651,54
Терлиг-Хая	2489,69	3261,44	1700,05
Кара-Хаак	2322,11	3093,86	1536,88
Сукпак	2203,04	2882,18	1320,79
Элегес-Аксы	2255,96	2816,03	1254,64
Кур-Чер	2361,80	3151,19	1589,80
Черби	2370,62	3336,41	1580,98
Шамбалыг	2463,23	3204,11	1642,72
Ээрбек	2189,81	2961,56	1400,17
6. Мөңгүн-Тайга кожуун			
Мугур-Аксы	4997,22	3583,37	2928,68
Мөген-Бүрен (Кызыл-Хая)	5441,74	4027,90	3373,20
Тоолайлыг	4460,08	3342,58	3651,03
7. Өвүр кожуун			
Хандагайты	3508,40	2516,15	2507,08
Саглы	3720,08	2732,24	2718,76
Сарыг-Хөл (Ак-Чыраа)	3437,84	2586,71	2577,64
Чаа-Суур	3605,42	2613,17	2604,10
Солчур	3459,89	2463,23	2458,57
Дус-Даг (Торгалыг)	3640,70	2648,45	2639,38
8. Бии-Хем кожуун			
Туран	2494,10	3234,98	1673,59
Сесерлиг	2286,83	3027,71	1466,32
Өөк	2445,59	3212,93	1651,54
Аржаан	2555,84	3596,60	1735,33

1	2	3	4
Тарлаг	2639,63	3680,39	1819,12
Сушь	2410,31	3151,19	1589,80
Хадың	2621,99	3389,33	1827,94
Хүт	2899,82	3640,70	2079,31
Севи	3054,17	3795,05	2233,66
9. Сүт-Хөл кожуун			
Суг-Аксы	3261,44	2260,37	2260,12
Ак-Даш	3305,54	2304,47	2299,81
Алдан-Маадыр	3362,87	2361,80	2357,14
Бора-Тайга	3314,36	2313,29	2308,63
Хөр-Тайга (Ишкин)	3402,56	2401,49	2401,24
Кара-Чыраа	2921,87	2273,60	2273,35
Кызыл-Тайга	3327,59	2326,52	2326,27
10. Таңды кожуун			
Бай-Хаак	2480,87	3270,26	1708,87
Владимировка (Арыг-Бажы)	2595,53	3384,92	1823,53
Балгазын	2560,25	3327,59	1788,25
Дүрген	2494,10	3283,49	1722,10
Кочетов	2388,26	3040,94	1378,12
Кызыл-Арыг	2591,12	3380,51	1819,12
Межегей	2555,84	3345,23	1797,07
Хадың-Аксы	2432,36	3221,75	1660,36
Сой	2569,07	3336,41	1797,07
Успенка	2480,87	3133,55	1470,73
Сосновка	2502,92	3292,31	1730,92
11. Тес-Хем кожуун			
Самагалтай	2873,36	3662,75	2101,36
Берт-Даг	2952,74	3720,08	2180,74
Ак-Эрик	3032,12	3953,81	2418,88
О-Шынаа	3314,36	4139,03	2577,64
Ү-Шынаа	3137,96	3962,63	2401,24
Чыргаланды	2895,41	3662,75	2123,41
Шуурмак	2754,29	3521,63	1982,29
12. Улуг-Хем кожуун			
Шагаан-Арыг	2630,81	2436,77	1629,49
Арыг-Үзүү	2754,29	2322,11	1752,97
Арыскан	2789,57	2357,39	1788,25
Иштии-Хем	2824,85	2291,24	1823,53
Ийи-Тал	2507,33	2564,66	1506,01
Көк-Чыраа	2679,32	2419,13	1678,00
Хайыракан	2569,07	2476,46	1567,75
Торгалыг	2745,47	2489,69	1735,33
Чааты	2719,01	2458,82	1717,69
Эйлиг-Хем	2758,70	2591,12	1748,56
13. Чаа-Хөл кожуун			
Чаа-Хөл	2943,92	2273,60	1942,60
Ак-Дуруг	2873,36	2194,22	1872,04
Булуң-Терек	2948,33	2273,60	1947,01
Шаңчы	3093,86	2419,13	2092,54
14.Чеди-Хөл кожуун			
Хову-Аксы	2599,94	3018,89	1625,08
Ак-Тал	2679,32	3071,81	1678,00
Сайлыг	2652,86	3045,35	1651,54
Хөлчүк	2771,93	3164,42	1770,61
Чал-Кежиг	2467,64	2860,13	1466,32
Элегес	2472,05	2864,54	1470,73
15. Эрзин кожуун			
Эрзин	3093,86	3914,12	2352,73
Нарын	3243,80	4068,47	2507,08
Мөрен	3160,01	3984,68	2423,29
Качык	3909,71	4734,38	3172,99
Булуң-Бажы	3111,50	3936,17	2374,78
Бай-Даг	3067,40	3892,07	2330,68
16. Ак-Довурак хоорай	3455,48	2454,41	2454,16
17. Кызыл хоорай	2092,79	2961,56	1400,17

Немелде тайылбыр:
Садар өртектерже казып тып турар үрүлгелерниң 1 тоннада садар өртээн рген:
– "Каа-Хем" участогу (хөмүрнүң кыпкаш уку чылыг бээри 6500 ккал/кг), "Чадаана" стогу (хөмүрнүң кыпкаш чылыг бээри 0 ккал/кг), "Тываның даг-руда компазы" КХН – 1872 руб.
– "Енисей үлетпүр компаниязы" ХАН – 1100 руб.

Садар өртектер эң үстүкү болур (бедии).".

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" биле "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2011 чылдың август 31-де № 530 доктаалынга өскерилгелерни киирериниң дугайында

2012 чылдың апрель 19 *№ 184* *Кызыл хоорай*

Тыва Республиканың Чазааның **доктаалы болза:**

1. Тыва Республиканың Чазааның 2011 чылдың август 31-де "2011 чылда Тыва Республиканың нииты өөредилге системазын чаартыр талазы-биле хемчеглер комплекизин акшаландырарының дугайында" № 530 доктаалынга дараазында өскерилгелерни киирер:

а) 2011 чылда Тыва Республиканың нииты өөредилге системазын чартырынга саңхөөнү бээриниң чурумунда 4-кү пунктуга дараазында утказы абзацты немээр:

"Садыглажыышкынны чоруткан соонда камнаттынган акша-хөреңги-биле күрүнениң өөредилге албан черлери комплекстиг хемчеглер хемчеглерин боттандырарынга чагыгны салыр эргелиг.";

б) Тыва Республиканың нииты өөредилгезин 2011 чылда чаартыр талазы-биле хемчеглер комплекизиниң хемчеглер даңзызын дараазында редакция-биле бижиир:

Тыва Республиканың Чазааның 2011 чылдың август 31-де № 530 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың нииты өөредилгезин 2011 чылда чаартыр талазы-биле хемчеглер комплекизиниң хемчеглер ДАҢЗЫЗЫ

Хемчеглер	Акшаландырыышкынның хемчээли (муң рубль) Ооң иштинде:			
	шупту	федералдыг бюджет (субсидия)	республика бюджеди	тус чер бюджеди
1	2	3	4	5
Дериг-херекселдерни садып алыры, шупту: ооң иштинде:	90848,7	87272,7	3576,0	0,0
Өөредилге-лабораторлуг дериг-херекселдер	59197,3	59197,3	0,0	0,0
Өөредилге-бүдүрүлге дериг-херексели	7919,6	7919,6	0,0	0,0
Спортчу дериг-херекселдер	838,2	838,2	0,0	0,0
Компьютер дериг-херекселдери	16854,7	16854,7	0,0	0,0
Өөреникчилерниң эмчи хандырылгазын организастаарынга дериг-херекселдер	1479,2	90,2	1389,0	0,0
Школа столоваяларынга дериг-херекселдер	4559,8	2372,8	2187,0	0,0
Өөреникчилер аргыштырылгазынга транспорт аймаан садып алыры	9100,0	7800,0	1300,0	0,0
Нииты өөредилге албан черлериниң библиотека фондуларын долдурары	12600,6	10676,6	1924,0	0,0
Школа инфраструктуразын хөгжүдери (санитарлыг хандырылга байдалдарын негелдеге дүүштүр база өөренип турарларның кадыкшылын камгалаарын хандырар сорулга-биле агар септелгени чорудуп, дериг-херекселдерни тургузары-биле өрээлдерни белеткээри)	7528,6	7422,6	0,0	106,0
Өөредилге албан черлериниң удуртукчуларының болгаш башкыларының билиг-мергежилин бедидери, профессионал эде белеткел	2787,2	2787,2	0,0	0,0
Нииты өөредилге черлеринге өөреникчилерге дистакционнуг өөредилгени бээри-биле модернизастаары, шупту: ооң иштинде:	2161,3	2161,3	0,0	0,0
Эрттирилге аргазын улгаттылары база Интернет-трафик төлевири	2035,0	2035,0	0,0	0,0
Программа хандырылгазын чаартыры база электроннуг өөредилге курлавырларын садып алыры	126,3	126,3	0,0	0,0
Нииты өөредилге системазында энергия камналгазынче угланган хемчеглерни боттандырары	11474,6	11084,6	0,0	390,0
Шупту	136501,0	129205,0	6800,0	496,0

2. Бо доктаалдың 1-ги пунктузунуң чорудулгазын 2011 чылдың сентябрь 1-ден эгелеп бүгү эрге-хоойлу хамаарылгаларынга ажыглаар.

3. Бо доктаалды "Тувинская правда" биле "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы М. КОЗЛОВ.

Наадым-2012 малчыннарның республика байырлалын белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле ажылчын бөлүктерниң составының дугайында
Тыва Республиканың Чазааның Айтыышкыны

2012 чылдың июль 31 № 240-р Кызыл хоорай

1. Наадым-2012 малчыннарның республика байырлалын белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле ажылчын бөлүктерни тургузар болгаш ооң киирген составын бадылаар.

2. Ажылчын бөлүктерниң удуртукчулары-биле адырлар яамылары кады Наадым-2012 малчыннарның республика байырлалын эрттирер черни белеткээр талазы-биле хемчеглер планын кады ажылдап кылгаш бадылап, ооң күүселдезин хандырар.

3. Бо айтыышкынның күүселдезинге контрольду бодумга алдым.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы М. КОЗЛОВ.

Тыва Республиканың Чазааның 2012 чылдың июль 31-де № 240-р айтыышкыны-биле бадылаан

Наадым-2012 малчыннарның республика байырлалын белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле ажылчын бөлүктерниң СОСТАВЫ

I. Организастыг айтырыглар талазы-биле ажылчын бөлүк

С.Х. Монгуш – Тыва Республиканың көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем сайыды, удуртукчузу;

А.А. Ондар - Тыва Республиканың көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызының килдис начальниги, секретары;

Н.С. Кужугет – Бай-Тайга кожууннуң көдээ ажыл-агый эргелелиниң начальниги (дугуржулга-биле);

Х.В. Кызыл-оол – "Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының күүсекчи болгаш хоойлужудулга органнарының ажыл-чорудулгазын хандырар талазы-биле автобааза" КБА-ның начальниги;

Т.Б. Монгуш – "Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының күүсекчи болгаш хоойлужудулга органнарының ажыл-чорудулгазын хандырар талазы-биле ажыл-агый эргелели" КБА-ның начальниги;

А.Т. Оюн - Россияның көдээ ажыл-агый хайгааралының Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң удуртукчузу (дугуржулга-биле);

А.М. Саая – Тыва Республиканың Ветеринария хайгааралының талазы-биле албанның удуртукчузу;

А.А. Сат - Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының – Чазааның Даргазының Канцеляриязының удуртукчузунуң оралакчызы.

II. Саң-хөө-экономика айтырыгларының талазы-биле ажылчын бөлүк

О.В. Доржу – Тыва Республиканың саң-хөө сайыдының оралакчызы, удуртукчузу;

Л.С-К. Анай-оол – Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем сайыдының оралакчызы;

А.Х. Кара-Сал – Тыва Республиканың көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызының килдис начальниги, секретары;

Л.К. Хертек – Бай-Тайга кожуун чагыргазының даргазының оралакчызы (дугуржулга-биле).

III. Культура-массалыг хемчеглерни эрттирер талазы-биле ажылчын бөлүк

В.О. Донгак – Тыва Республиканың культура сайыды;

В.Б. Ховалыг – Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының - Чазааның Даргазының Канцелярия эргелелиниң килдис начальниги-дузалакчызы, секретары;

М.М. Бадыргы – Тыва Республиканың культура сайдының оралакчызы;

У.М. Таргын – Бай-Тайга кожуун чагыргазының культура килдизиниң эргелекчизи (дугуржулга-биле);

И.Д. Дулуш – "Тываның күрүне филармониязы" КБА-ның директору.

IV. МИЧ-ке хемчеглерни чырыдар талазы-биле ажылчын бөлүк

Д.Д. Салчак – Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының - Чазааның Даргазының Канцеляриязының информация-аналитика эргелелиниң начальниги;

С.С. Монгуш – "Шын" солуннуң кол редактору;

Р.В. Тас-оол – "Тувинская правда" солуннуң кол редактору;

Л.К. Хунан – "Бай-Тайга" солуннуң кол редактору (дугуржулга-биле);

А.И. Чымба – "Тыва" ФКУБ ВКТРК КТРК-ның директору.

V. Хөй-нити чурумунуң хайгааралын хандырар талазы-биле ажылчын бөлүк

В.Н. Конгар – Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чанында Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң чөвүлелиниң секретары, удуртукчузу;

Н.М. Дубровская – Тыва Республиканың Чазааның чанында Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң чөвүлелиниң секретариадының килдис начальнигиниң оралакчызы, секретары;

В.Д. Монгуш - Тыва Республика талазы-биле ИХЯ-ның ОШАЧКИ начальнигиниң хүлээлгезин күүседип турар (дугуржулга-биле)

Т.Д-Б. Монгуш – Бай-Тайга кожуун талазы-биле полиция участогунуң начальниги (дугуржулга-биле);

М.С. Тарначы – Тыва Республика талазы-биле ИХЯ-ның полиция начальнигиниң оралакчызы (дугуржулга-биле).

VI. Медицина хандырылгазы болгаш санитар-эпидемиологтуг чаагай чорукту хандырар талазы-биле ажылчын бөлүк

Н.В. Беспалова – Тыва Республиканың кадык камгалал болгаш социал политика сайыдының бирги оралакчызы, удуртукчузу;

О.П. Тулуш – Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының – Чазааның Даргазының Канцеляриязының социал политика эргелелиниң начальниги, секретары;

Б.Б. Монгуш - Бай-Тайга кожууннуң КТЭ-ниң кол эмчизи (дугуржулга-биле);

О.С. Монгуш – Россияның хереглекчилер хайгааралының Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң удуртукчузунуң оралакчызы (дугуржулга-биле).

VII. Хөй-ниитиниң чемненилгезин болгаш садыглаашкынны организастаар талазы-биле ажылчын бөлүк

Л.В. Трусова – Тыва Республиканың экономика сайыдының хүлээлгезин күүседип турар, удуртукчузу;

К.Б. Чула – Тыва Республиканың көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызының килдис начальниги, секретары;

М.Х. Кара-оол – Кызыл хоорай мэриниң бирги оралакчызы (дугуржулга-биле);

Л.К. Хертек – Бай-Тайга кожууннуң чагырга даргазының оралакчызы (дугуржулга-биле);

А.В. Хорлуу – "Буян-Бадыргы" ААН чиңгине директору (дугуржулга-биле)

VIII. Спортчу хемчеглерни организастаар талазы-биле ажылчын бөлүк

У.С. Ондар – Тыва Республиканың аныяктар херээ болгаш спорт талазы-биле сайыды, удуртукчузу;

Э.К. Ооржак – Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының - Чазааның Даргазының Канцеляриязының социал политика эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы, секретары;

Ж.О. Аракчаа – Бай-Тайга кожууннуң чагырга даргазының социал политика талазы-биле оралакчызы (дугуржулга-биле);

Э.Э. Дагба-Лама - Тыва Республиканың Аът спортунуң федерация даргазы (дугуржулга-биле);

В.Д. Кара-Сал – "Тыва Республиканың "Хүреш" тыва национал хүреш федерациязы" хөй-нити организациязының даргазы (дугуржулга-биле).

IX. Инфраструктураны организастаар талазы-биле ажылчын бөлүк

Р.В. Кажин-оол – Тыва Республиканың үлетпүр болгаш энергетика сайыды, удуртукчузу;

М.Б. Хомушку – Тыва Республиканың тудуг болгаш коммунал ажыл-агыйын чаартырының сайыдының бирги оралакчызы, удуртукчузунуң оралакчызы;

А.Д. Дулуш – Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының - Чазааның Даргазының Канцеляриязының тудуг, инфраструктура, энергетика болгаш үлетпүр эргелелиниң килдис-начальниги-дузалакчызы, секретары;

Д.Д. Оюн – "Тыва Республиканың автомобиль оруктары" ККА-ның начальниги;

С.И. Решетников – Тыва Рес[...] чуртталга болгаш коммунал ажы[...] талазы-биле агентилелдиң дире[...]

К.М. Сарыглар – Тыва Рес[...] орук-транспорт комплекиз[...] харылзаа сайыдының хүлээлгези[...] турар;

А.Х. Сүге-Маадыр – [...] кожууннуң чагырга даргазының [...] хандырылга талазы-биле ор[...] (дугуржулга-биле).

Тыва Республиканың девискээринге онза байдалдар чурумун киире[...] дугайында Тыва Республиканың доктаалы

2012 чылдың июль 31-де №423 Кызыл хоорай

1994 чылдың декабрь 21-де "Чурттакчы чоннуң болгаш девискээрлерниң техногенниг хевирниң болгаш бойдустуң онза байдалдарындан камгалалының дугайында" №68 ФХ, Россия Федерациязының Чазааның 2003 чылдың декабрь 30-де "Онза байдалдар чайладырының болгаш сагындырарының чаңгыс аай күрүне системазының дугайында" №794, 2007 чылдың май 21-де "Бойдустуң болгаш техногенниг хевирниң онза байдалдарын бөлүктээриниң дугайында" №304, 2011 чылдың май 17-де "Арга-арыг өрттериниң уржуундан тывылган арга-арыгларда онза байдалдар дугайында" №376 доктаалдарынга дүүштүр, Тыва Республиканың девискээринде арга-арыг өрттериниң санының болгаш шөлүнүң улгадып турарынга идиг берип турар кургаг, изиг агаарның үр үеде турары-биле, онза байдалдарны чайладыр болгаш сагындырар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың онза байдалдар чайладырының болгаш сагындырарының чаңгыс аай күрүне системазының адаанда системаның девискээр күштеринге болгаш эргелел органнарынга Тыва Республиканың девискээринге 2012 чылдың июль 31-ден эгелеп онза байдалдар чурумун киирер.

2. Тыва Республиканың девискээринде арга-арыгга хамаатыларның турарын шегледир.

3. Тыва Республиканың девискээринге Сугга камгаланырының болгаш онза байдалдардан чурттакчы чоннуң камгалалының болгаш хамааты камгалалдың адырынга ажыл-чорудулганы хандырарының талазы-биле агентилел арга-арыг өрттерин өжүреринге Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларынга өртке удур дериг-херексел курлавырын тургузарының талазы-биле ажылды организастаар.

4. Тыва Республиканың девискээринге өрт айыыл чок чоруун хандырарының болгаш онза байдалдар чайладырының болгаш сагындырарының талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның комиссиязы хоойлужудулга чурумун езугаар, Тыва Республиканың онза байдалдар чайладырының болгаш сагындырарының чаңгыс аай күрүне системазының адаанда системаның девискээр хөреңгизиниң болгаш эргежок чугула күштериниң онза байдалдар чайладырының болгаш сагындырарының талазы-биле хемчеглер чорударын хаара тудар.

5. Тыва Республика талазы-би[...] херектер яамызынга сүмелээр:

--2012 чылдың июль 31-[...] айтыышкынга чедир Тыва Респ[...] казна күрүне албан черлери-[...] черлери, муниципалдыг тургузу[...] кады арга-арыгже чурттакчы чонну[...] соксадыры-биле ведомстволар [...] оперативтиг штавынга хүн бүрүн[...] зин чедирип турар постуларны [...] тургузар;

--өрт болуп турар болгаш [...] кавыда девискээрлерни хаара ту[...] черлерге чурттакчы чоннуң амыды[...] агыйын хандырып турар объект[...] нити чурумунуң хайгааралын кү[...] талазы-биле хемчеглерни чоруда[...]

--арга-арыгже чурттакчы чонну[...] кызыгаарлаан күштүг болуп тур[...] лужудулганың сагылдазының хы[...] хандырар;

--арга-арыгже кирерин хоруп ту[...] чурум үрээн кижилерни тодарадь[...]

--Арга-арыг өрттериниң [...] үнгенинге буруулуг кижилерге хама[...] дүрген дилеп тывар хемчеглерни [...] оларны хоойлу езугаар харыысалга[...]

6. Тыва Республиканың тус [...] башкарылгаларының орган[...] сүмелээр:

--арга-арыг өрттерин чайла[...] дузаны көргүзер, өрттерни өжү[...] техниканы болгаш өнчү-хөреңги х[...] хамаарылгазы чокка организаци[...] дакчыларын хаара тудар;

--Тыва Республиканың Арга-ыя[...] агыйының талазы-биле күрүне коми[...] Тыва Республиканың тус че[...] башкарылгаларының органн[...] мобильдиг болгаш стационар посту[...] ажылдакчыларының киржилге[...] ажылды организастаар;

--суг хандырылгазының өрт[...] ажыглаар дериг-херекселиниң чед[...] байдалын хандырар;

--онза байдал чарлааның ду[...] медээни организациялар удуртукчу[...] болгаш чурттакчы чонга чедирер.

7. Бо доктаалды "Шын", "Ту[...] правда" солуннарынга парлаар.

8. Бо доктаалдың күүселд[...] хыналдазын Тыва Республиканың Ч[...] Даргазының оралакчызы В. М. Б[...] Садыга дагзыр.

Тыва Республиканың Чаза[...] Даргазының бирги оралакчызы М. КОЗЛОВ.

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың ноябрь 17-де № 690 доктаа[...] өскерилгелер киирериниң дугайында

2011 чылдың октябрь 6 № 597 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза**:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың ноябрь 17-де "Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының инвестиция төлевилелдерин шилиир талазы-биле комиссияның составын болгаш ооң дүрүмүн бадылаарының дугайында" доктаалынга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) Комиссияның составынче:

В.М. Бартына-Сады – Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар, даргазынга томуйлаар;

С.М. Оюн – Тыва Республиканың көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем сайыдының оралакчызы;

С.К. Ховалыг – Тыва Республиканың Экономика яамызының инвестицияны хаара тударының күрүне программаларының килдис начальниги;

В.Д. Хомушку – Тыва Республиканың Культура яамызының экономика м[...] болгаш бухгалтер учедунуң талаз[...] килдистиң кол специализи;

М.Б. Хомушку – Тыва Республ[...] Саң-хөө яамызының тудуг болгаш к[...] салыышкын килдизиниң начальниги;

Р.Д. Шагаалан – Тыва Республ[...] Хөй-нити палатазының кежигүну[...] Довурак хоорайның чуртталга-ком[...] ажыл-агыйы муниципалдыг унитарл[...] адырлыг бүдүрүлгениң дире[...] (дугуржулга-биле);

В.С. Шульгина – Тыва Республ[...] үлетпүр болгаш энергетика сайыд[...] оралакчызы;

2) Комиссияның составындан [...] Иргитти, Ю.А. Килижековту, Д.Д. Мон[...] А.Б. Хомушкуну үндүрер.

2. Бо доктаалды "Тувинская пр[...] болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаа[...] Даргазының оралакчызы А. ДАМ[...] ХУУРАК.

Чайгы шөлээ үези

ИДЕГЕЛДИГ ҮШ-БЕЛДИР

Тыва чуртувус эм-домнуг аржаан суглар-биле байлак оран. Бо берге үеде кадыкшылывысты боттарывыстың бойдус-чурумалывыстың эртинези-биле эмнеп алыры дег аас-кежик кижиге каяа турар. Ындыг болганындан чайның кээрин четтикпейн манаан улус кайы көвей. Бодум база ол улустуң санынче кирип, мырыңай аржааннап чоруур хүннеримни салаа базып санап, манаашкынга алзып турдум.

Бо чылдың июль 6-да "Үш-Белдир" аржаанынче дыштаныры-биле 40 кижи ээлчеглеп, аэропорттан вертолет болгаш АН-2 аркалыг самолет-биле ужуп чуптувус.

Каа-Хем кожууннуң Сарыг-Сеп суурундан ынаар-ла чиңгир ораан аргалар-биле эштинген кадыр даглар, тайгалар чаптылып өзулдү. Оларның аразындан Каа-Хем хем алдын хүннүң херелдеринге эргеленип бадып чыдыр. Ак-көк дээрде чаңгыс-даа булут чок, бар-ла делгемнерин чаңгыс хүннүң караа эжелеп алган, ие черни чылыдып тур.

Бир шак чартык хире Тываывыстың чараш-каазын соңга өттүр магадап чорумда, тайгаларның аразындан хонар оруувус көстүп келди. Самолет хонупканда, кезек үе долгандыр көрүп, бойдустуң онзагай чаяалгазынга магадап, шимчээр хире эвес тур мен. Меңгилерлиг тайгалар-даа, угулза дег бадып чыдар хемнер-даа, бизең-бизең кадыр хаялар-даа, куурарып көстүп чыдар тастар-даа, узун дорт, чоргаар үнген теректер-даа, өң-баазын даштар-даа бар. Тыва чуртувус кандыг кончуг каас чер боор. Чаңгыс черге орбайн, бирле чүвени чогудуп, ыңай-бээр чоруп чоруурга чуртталганың амданныг чуулун амзап, онзагай черлерин көрүп, тайга-таңдының айыссыг чыдынга мага ханып алыры дег арыг агаар каяа турар.

Аэропорттан чедип кээривиске-ле, "Үш-Белдирниң" удуртулгазы болгаш кол эмчизи чылыг-чымчак уткуп-хүлээп ап, ук аржаан-биле бистерни таныштырып, кымның каяа чурттаарын тайылбырлап берди.

Эмчи бистерни шинчип көргеш, канчаар эмнээрин тодарадып алды. Изиг, соок аржаан-биле чаштырып эмнээр черге, массажтар, минералдыг ванналар дээш, оон-даа өске эмнээшкиннерже барып, аржааннарга кирген соонда кижи аржаанның кайы хире күштүүн бодунга биле бээр. Шагзырап, шылап эгелээш, хөй дыштанып удууру көвүдээр чорду. Эмнээшкинден аңгыда дыштанып келген чон-биле оюн-тоглаа, маргылдаалар база эрттирди. Шахмат, стол теннизи, биллярд, волейбол болгаш суббота кежээлеринде танцыны организастааны солун чорду. Бо удаада улуг назылыг улус хөй болганындан бистерни киноладып-даа турду. Хостуг үелерде "Дургун чадыры" деп черже, Моолдуң кызыгаарынче агаарлаашкыннарны кылып, үш хемниң балыын тудуп, мага хандыр-ла дыштанып турдувус.

Тайгалар, хемнер аразында "кавайладып" чыдар аржаан болгаш ындыг бе, чаңгыс хүннүң дургузунда агаар-бойдус канчалдыр-даа чаңнап келир. Даң бажында дээр аяс турза-даа, эртенги чем, эмнээшкин соонда удааш дүъште оттуп кээрге, дээрни шырым булут дескизибиле шуглап алган-даа болур. Кудай-дээр суггур чаъзын кудуп туруп бээрге, даштыгаар үнмейн өрээлге ном номчуп, шашки ойнап турза-даа кижиге чалгааранчыг эвес дээрзин кады дыштанып чораан өөрлерим чугаалай-дыр.

Бир эртен туруп кээримге дээрде чаңгыс-даа булут чок, хүн тайгалар артындан бакылап үнүп олур. Даштыгаар үнүп келгеш, хүннүң хереллдеринге чыннып, иштимде "Бо каш хонук иштинде каяа чордуң, хүнчүгежим" дээнзиг хүлүмзүрүп, боданып тур мен. Ынчан бодалымга улуг чогаалчы Александр Александрович Даржай кырган-ачайның бир шүлүүнден каш одуруглар кирип-даа турду:

" ...Кылаң-аяс дээриңниң
адаан орта,
Кызыл-даван маңнап өскен
оглуң-дур мен.."

Шынап-ла, бо онза, каас-чараш чуртувусту мактап ханып шыдавас-тыр мен. Бодаарга, эң онза кылдыр мактаптар сөстер чок-даа ышкаш, азы чок болза тыва дылымга чевен болгаш шыдавайн турар ирги мен бе...?

"Үш-Белдир" мооң мурнунда улуг дыштанылга төвү турган. Ол дугайын ында элээн хөй ажыглалче кирбейн турар чуртталга бажыңнары бадыткап болур. Качан бо төп ажылдап турган үеде, дөрт чүктен бир сезонда-ла 1500 хире кижи дыштанып, эмнедип турганын ында ажылдап турар ажылдакчылар чугаалажып турдулар. Ам бо үеде кеңгүс эвээш кижи кээп турар. Электри чогундан бе? Азы өртек үнезинден бе? Чок-ла болза тайга черге дыштанылга хандырылгазы биеэги дег эвезинден бе? Электри энергиязын суг таварыштыр долгап берип турар хүртүзү үрели бергенинден, токту чүгле эмнээшкин үезинде дизельдиг бичии станция дузазы-биле чорудуп турар. Келир үеде бо аржаанны дүжүрер хире байдалга чедип турары хараадачыг-дыр. "Үш-Белдирни" эде-хере тыртпайн турары ону харыылап турар ажылдакчыларның буруузу бе азы...? Ол хире кедилиг, ыдыктыг аржааныывысты чидирип алыр болзувусса, келир салгалга чүнү арттырар бис? Ол дугайын амдыгааштан-на эгелеп боданып, чогуур ужурлуг хемчеглерни дарый алган болза деп күзелим улуг.

Альберт МААДЫР-ООЛ.
Улуг-Хем кожуун.

"ҮСТҮҮ-ДӨРГҮН"

Сүт-Хөл кожуунга "Үстүү-Дөргүн" деп аржаанның ажыдыышкыны болур деп дыңнааш, Чадаанадан ТР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Виктория Пюрюна, ооң уруу, күдээзи Чечегеш, Херел Монгуштар база бо чүүлдүң автору ынаар углай хаптывыс.

Ырда кирген Хемчик хемни кежилдир кылган чаа, чараш көвүрүгнү магадап, Суг-Аксы суурну эрткеш, Алдын-Хавак хайлаанда аът бажын сиилбип тургаш кылган чараш тураскаалга чедип келдивис. Ооң төөгүзүн сонуургаарывыска, Виктория Кууларовна мынчаар тайылбырлады:

– Бо черни Алдын-Хавак деп шаап каан ужуру анаа эвес. Хайлаанда мээң кырган-ада-ием бо мынчаар малчыннап чораан улус. Авамның кады төрээннери чайын күт-саан элбей берген үеде, өйтпак хайындыргаш, чылапча хүн черже төгерге, ол суг сайзыракты чуп бадып-ла турган. Канчангаш-ла олар көөрге, боо эзумуру хире чараш, сарыг даш чылаңайнып чыткан. Чогум ол чүү деп чүве дээрзин эки билбес турганындан, тыпкан тывыжын хайларым бай орус садыгжыга бергускен. Орус садыгжы казымал хайлакты "алдын" деп таныпп, ооң үнезин билир болгаш ону бодунга арттыргаш, Монгуштарга малыганны, аскыр өөр чылгыларны хынай берген дээр.

"Аът бажы алдын тыпкаш,
Амыраан-на Кара-Монгуш"
деп чоннуң кожаңы моон укталган чүве-дир. Бо чараш тураскаалды Алдан-Маадыр суурда чурттап чоруур, төрүмелинден ус-шевер холым-чаяанныг, авамның кады төрээнининң оглу Орлан-оол Монгуш кылган деп дыңнаан мен. Ада-өгбелерге, салгалдарга, черниң чуртка мөңгеде тураскаалды кылган даайым-биле таныжып, чугаалажыр күзелим бар. Ада-өгбемниң базып чораан черин кезип, тынып чораан агаарын тынып чоруурум дээш өөрүүр-дүр мен — деп, Виктория Кууларовна чугаазын доосту. Тураскаалга мөгейип, чалбаргаш улаштыр:

"Эртен эрте туруп тейлээр,
Эртинелиг Кызыл-Тайгам.
Тонум эдээ тоглап төнген,
Довурактыг Чес-Булуңум"—
деп, өле баштыг өгбелеривистиң ырлажып чораан одуругларын сактып, Кызыл-Тайга кайы сен дээш оруувусту уламчылаптывыс.

Хөл өөжүнүң үстүү талазындан баткан, каъттажкак хаяларлыг Кызыл-Тайганың кызыл өңнүг сайланчак довураандан үнген "Үстүү-Дөргүн" аржааны бо-ла болгай. Мурнуку чылдарда школачыларның дыштанылга лагери "Шаараш" маңаа турган боорга, чамдык улус "Шаараш" аржааныдаа дээр.

Бистерни "Үстүү-Дөргүн" профилакторийниң эргелекчизи, аныяк хуу сайгарлыкчы Чингис Олегович Лопсан, ооң авазы "Айдыс" көдээ ажыл-агый кооперативиниң удуртукчузу Алдын-кыс Дажы-Сереновна эвилең-ээлдек уткуп, хүлээп алдылар. Келген аалчыларынга бүрүнү-биле септеттинген арыг-силиг өрээлди аңгылап-даа бердилер. Бурун езу-чаңчылдарывысты хажытпайн, аржаан бажынга кадактарны баглап, сүттүг шайның бажын чажып, аъш-чемивистиң дээжизин өргүп, саңны салдывыс.

Аржаанның эм шынарын Сүт-Хөлдүң хоочун чурттакчызы Хунаяң Ондар ажыткан деп, дыштанып келген аржаанчылар чугаалай-дыр. Ол ийи будунуң кырынга туруп албас кылдыр бергедээш, бо аржаанның эмшынарының дузазы-биле сегип үнгенин дыка эки билир улус болду.

Эрткен чүс чылдың 90 чылдарында "Сүт-Хөл" совхозтуң директору турган Иван Шыванович Монгуштуң (ам аравыста чок) эгелээшкини-биле, кожуун, суму чагыргаларының идепкейлиг киржилгези-биле бир ээлчегде-ле 25-30 кижи дыштанып,эмненир бажың-балгаттың оран-савазын тудуп, ажыглалче киирген турган. 2002 чылда Иван Шыванович Сүт-Хөл кожууннуң чагырга даргазы тургаш, аржаанның үптеттинген бажың-балгадын катап септепселип, буянныг үүлени кылган. "Эки кылган ажыл, элеп читпес алдар" деп чүве бо-дур ийин. 2011 чылда Сүт-Хөл кожууннуң ажылга хаара тудар төптүң организастаан конкурузунга Чингис Лопсанның ук аржаанны оон-даа бедик деңнелче көдүрер сорулгалыг тургускан бизнес-төлевилели бедик үнелелди алган. Түңнелинде ол күрүнеден 58 муң рубльди деткимче кылдыр ап, ол талазы-биле чоннуң дыштанырынга таарымчалыг кылдыр ажыл-агыйны чорудуп эгелээнинден, ам бо хүнде ооң эргелекчизи кылдыр ажылдап турары бо. Аныяк удуртукчунуң бурунгаар салган сорулгазында "Үстүү-Дөргүн" аржаанынга чүгле эмненип дыштанырындан аңгыда, аңаа турисчи баазаны ажыдары планында кирип турар. Бо профилакторийниң бир онзагай чүүлү – "Айдыс" көдээ ажыл-агый кооперативи Алдын-кыс Дажы-Сереновнаның холунуң чемзиин, кылган аъш-чеминиң амданыын магадап ханмас. Чемнерниң шынары-даа эки, чүзүнү-даа аңгыаңгы. Чүнү чиксээр сен, ында доозазы бар деп болур. Бир онзалап демдеглексээн чүүлүм, ында ажылдап турар ажылдакчыларның чазык-чаагай, эвилең-ээлдээ, хүндүлээчел чоруу дораан көскү. Столга чемненир дээш олуруп аарга, аъш-чемни боттары ресторанда-даа дег кижиниң мурнунга салып эккеп бээри магаданчыг-ла чорду. "Кырганнарга каяа-даа хүндүткел" деп совет үеде ырлажып турганы сагыжымга кирип турду. Профилакторийниң ажылчыны Буян Монгуш чем кылыр өрээлде от-көс салып, суг узуп, аар-саар бүгү-ле ажылдарны ак сеткилдиг кылыр, мөзү-бүдүштүг эр болду. Аржаанда чырык энергиязының шугуму чок-даа болза, ооң орнунда дизельдиг станция дузазыбиле киноларны көрүп, телефоннарны "чемгерип" турары таарымчалыг.

"Үстүү-Дөргүннүң" эм-шынарын кысказы-биле сонуургап көрээлиңерем. Ол — нерв, чүрекдамыр системаларынга, сөөк-даяк, кеш аарыгларынга, тыныш органнарынга кончуг дузалаар. Турар чериниң чурумалы чараш болганындан ындыг бе, кижиниң сагышсеткили база аңаа оожургап, арыгланып, хөөн кирер чорду. Ол чалым-хаялар аразында бедигээште болгаш ол чоок-кавының суурлары, Чадаана хоорай адышта дег тода көстүр. Аржаанны долгандыр төөгүлүг солун черлер эңмежок. Барымдаалыг чижектен көрүп көрээлиңер. Шаанда ламахамнарны, хүрээ-хииттерни узуткап турар үеде "Үстүү-Дөргүн" чоогунда Үттүг-Хаяга бир лама сарыг шажынның хөй номнарын, судурларын шыгжап каан турган. Сөөлүнде ону тыпкаш, ламабашкыларга дамчыдып берген дээр. Ында ийи пөш үнген хаяны "Ынакшыл даа" деп адап турары база таварылга эвес. Чүге дизе, бот-кижилер аңаа барып чүдүпсүзүглеп, кады чурттаар эжин дүрген тып алырын, ажы-төл күзээн кижилерниң күзелдери албан бүдер деп чон бадыткап турар.

Аржаанның бирги ээлчээнде Сүт-Хөл кожууннуң хоочун башкылары, Кызылдан дыштанып келген аалчылар-биле уттундурбас кылдыр, мага хандыр дыштанып, кадыкшылывысты быжыглап алдывыс. Улуг назылыг угбайлар хар-назынынга чаннып хире эвес, эртенги шактарда кымдан-даа дээре "Үттүг-Хая", "Ынакшыл даа" хаяларже үнгеш келген болурлар. Ол база аржаанның күжү дизе частырыг эвес. Бо аржаанга дыштанып алыры улгады берген кижилерге дыка-ла таарымчалыг дээрзин аравыста бо-ла чугаалажы бээр бис. Майгын тип алгаш өл-чаъстыгда, изиг-халыында откөс салып, паштаныры кайы хире берге ийик...

Профилакторий болгаш ындыг бе, бир ээлчегге эмненип, дыштанырга 2,500 рубль болур чорду. Ында аъш-чем, удуур-чыдар, дыштаныр черлери доозазы кирип турарын чон таарымчалыг деп санап турары чөптүг. Шынап-ла мындыг чиик өртектиг профилакторий Тывавыста ховар. Эрткен чылын профилакторийге путевкабиле 54 кижи дыштанган, а бот-хандырылгалыг келген аржаанчыларның саны оон-даа көвей болган. Бо чайын ук аржаан июль 9-тан август 27-ге чедир 7 хонуктап ээлчеглеп ажылдаар. Хүнде дөрт катап чемгерер, корпуста чурттаарынга таарымчалыг сес өрээлдерлиг.

Чанар хүнүвүсте Алдын-кыс Дажы-Сереновна бистерге дыштанылга кежээзин организастап эрттирди. Аржаанчылар, бистер, аныяк-өскенге угаадыглыг чүүлдерни чугаалап, ыры-шүлүүн бараалгадып, кадыкшылын экижидип, мага хандыр дыштанып алганы дээш ажылдакчыларга болгаш ажылчыннарга өөрүп четтиргенин илереттивис.

Мындыг чараш бойдус-чурумалдың ортузунда эм-шынарлыг аржаанывыска аныяк-өскен хумагалыг болуп, харын-даа бедик деңнелче ону көдүрүп, кадагалап, хумагалаарын бодум хуумда күзеп, кайгамчыктыг, ыдыктыг аржаанның удуртукчуларынга күзээн күзели боттанып, аржаанчылары хөй-ле болзун деп йөрээп каалы.

Ольга САЛЧАК.
Чадаана хоорай.

Кызыл хоорайга Тыва Республика Хүнүнүң болгаш республиканың "Наадым-2012" малчыннар байырлалының ПРОГРАММАЗЫ

АВГУСТ 14-ТЕ

Киржикчилерниң келири болгаш өг хоорайжыгажын тургузары — Тос-Булакка 8.00—22.00 шактарда;

"Кидисте амыдыралдың хээлери" деп делегейниң III кидис фестивалының кидис салырынга, суй белектерни сиилбиириниң, онзагай кааСталгаларны кылырынга мастер-класстар — Арат шөлүнге 10.00—16.00 шактарда;

"Кидисте амыдыралдың хээлери" фестивальдың киржикчилери-биле парлалга конференциязы — Арат шөлүнде ТР-ниң Культура яамызының өглеринге 16.30 - 18.00 шактарда;

Байырлыг хурал, көдээ ажыл-агыйының мурнакчыларынга Тыва Республиканың Баштыңының Күрүне шаңналдарын тыпсыры. Тыва Республиканың Хүнү биле республиканың "Наадым-2012" малчыннар байырлалынга тураскааткан республиканың уран чүүлүнүң мастерлериниң байырлал концерти — В. Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театрынга 18.00 шакта.

Август 15-те

Улусчу уран чогаадылганың, кидистен суй белектер болгаш өске-даа кылыгларның көрүлде-садыглаашкыны, ярмарказы — Арат шөлүнге 10.00 шакта эгелээр;

Аът чарыжының киржикчилерниң чыскаалы, аът чарыштары — Тос-Булакка 9.00—13.00 шактарда;

"Кидисте амыдыралдың хээлери" фестивальдың байырлыг ажыдыышкыны. В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының артистериниң киржилгези-биле театржыткан көргүзүг — Арат шөлүнге 10.00—11.00 шакта;

Кожууннардан делегацияларның чыскаалы — Тос-Булакка 10.00 шакта;

"Наадым-2012" республика байырлалының болгаш "Өглер хоорайжыгажының" байырлыг ажыдыышкыны — Тос-Булакка 10.30-14.00 шактарда;

"Наадым-2012"-ниң чемпионнарынга байыр чедирери, Тываның Баштыңы шаңнал өглерин тыпсыр — Тос-Булакта "Өглер хоорайжыгажынга" 12.00 шак;

"Он чедиги регионнуң 17 фестивалы" культура төлевилелиниң тиилекчилериниң Тыва Республиканың көдээ ажыл-агыйының мурнакчыларынга тураскааткан гала-концерти — Тос-Булакка 12.15-15.00 шактарда;

1994-1995 чылдарда төрүттүнген аныяк 128 мөгениң аразынга тыва хүреш маргылдаазы — "Хүреш" стадионунга 14.00-18.00 шактарда;

"Ойнаалыңар че!" деп национал оюннарның фестиваль-мөөрейи — Тос-Булакка 17.00-19.00 шактарда;

"Кидисте амыдыралдың хээлери" деп делегейниң III кидис фестивалының түңнелдерин үндүрери, дипломнарны тыпсыры, байырлыг концерт — Арат шөлүнге 17.00-19.00 шактарда;

Байырлалдың фейерверги — 23.00 шакта;

"Аъттың тулган дерии", "тулган өг" деп мөөрейлер. Улусчу ус-дарган мастерлерниң делгелгези. Суй белектер болгаш национал кухняның аъш-чемнериниң ярмарка-садыглаашкыны — Тос-Булакта "Өглер хоорайжыгажынга" хүнзедир.

Август 16-да

"Өг хоорайжыгажының" байырлыг хаашкыны, "Наадым-2012" байырлалдың мөөрейлериниң тиилекчилерин шаңнаары, Тыва Республиканың көдээ ажыл-агыйының мурнакчыларын шаңнап-мактаары — Тос-Булакка 10.00-12.00 шактарда;

Узун хемчээлге (42 км биле 21 км) марафон чарыжы — "Кызыл—Эрзин" автооруктуң 40-ги км-ден эгелээр болгаш "Хүреш" стадионунга келир, 11.00-12.00 шактарда;

Ча-согундан кара адарынга маргылдаа - Тос-Булакка 11.00—12.00 шактарда;

256 мөгениң аразынга национал тыва хүрешке Тыва Республиканың чемпионады — "Хүреш" стадионунга 13.00—18.00 шактарда;

Чараш кыстарның "Даңгына-2012" национал конкурузу — В. Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театрынга 18.00 шакта.

Төрүттүнген хүнүңер-бил

Бистиң эргим, ынак
оол, 2 кыстың энерелди
чаптанчыг уйнуктары
баарлыг энези, кады
эжиниң быжыг чөле
Чыраа-Бажы сумузуну
чурттакчызы **Галина Б**
МОНГУШ август 8-те 62
Ол бичии уругларны
бүдүштүг кижизидилгез
сагышты салып, бүгү на
уруглар садынга үре-т
шаңнал-макталдыг аж
хүндүлүг дыштанылгаж
Ооң дузааргак, биче с
уян-чымчак, онза-б
аажы-чаңын кады а
чораан, эдержип чор
өөрү, дөргүл-төрелдери эки билир. Аваыс хүндүлүг дышт
орза-даа, бистерге деткимче дузазын көргүзүп, уйн
карактажып чоруур.

База ол ышкаш ававыстың кады төрээн дуңмазы, ын
ававыс **Саяна Санчыевна КУУЛАР** ол-ла хүн 44 харлаар. А
база даай-ававыска төрүттүнген хүннери таварыштыр каң д
кадыкшылды, аас-кежикти, арын-шырайынга хүлүмзүр
мөңгеде чайнап чорууруң, бистерниң аравыска үлегер-чиже
узун назы назылап, чүс хар чедир чурттаарыңарны чүр
ханызындан күзеп арттывыс.

Хүндүткел-биле өөнүң ээзи, ажы-төлү, дуңмалары

● *Акция* ● *Акция* ● *Ак*

"ШКОЛАЖЕ БААРЫНГА ДУЗАЛА

Тыва Республиканың Хөй-ниити палатазы рес
девискээринге "Школаже баарынга дузала
акцияны чорудуп турар.

Организацияларның, хуу бүдүрүлгелерниң хүндүл
тукчулары, хууда сайгарлыкчылар болгаш республика
маатылары! Амыдыралдың берге байдалдарынга тавары
бүлелерниң ажы-төлүнүң школаже белеткелинге дуз
силерден дилеп тур бис.

Дуза-деткимче кылыры-биле Кызыл хоорай мэри
Өөредилге талазы-биле департаментизинге баарын дил
Харылзажыр телефону 8 (39422) 3-31-56; республ
кожууннарында өөредилге азы күш-ажыл болгаш социал х
эргелелдеринге баар.

Тыва Республиканың Хөй-ниити палатазы-биле
зажырының телефону 8(39422) 2-32-43.

«Шын» солун таварыштыр

Алды ажы-төлүнүң, сес уйнуктарының эң-не эргим, эң-н
хайыралдыг авазы **Чечекмаа Дамдынчаповна ХОМУШКУ** х
чырык өртемчейден чарлып чоруткан. Бистиң ажыг-шүж
үлежип, берге үеде бисти кагбайн, ававысты сөөлгү оруунче ү
төрелдеривиске, кожаларывыска, кудаларывыска, эш-өөрүвүс
Вера Шыыраповнага Кара-Хөл участок эмнелгезиниң улуг
Долаана Данововна Хертекке четтиргенивис илереттивис.

Бистиң эргим киживис, Россия Федерациязының ал
башкызы, ССРЭ-ниң улус өөредилгезиниң тергиини, республ
улус өөредилгезиниң хоочуну **Долума Байкараевна АРАПТ**
сөөлгү оруунче үдежип, моральдыг болгаш материалды
чедирген ТР-ниң Эртем болгаш өөредилге яамызынга,
кожууннуң уругларның «Эврика» немелде өөредилге төвүнге,
кожууннуң болгаш Сукпактың чагырга черлеринге, Кызыл кож
өөредилге албан черинге, Россияның Тывада үндүрүг албан че
бүгү-ле келген чонувуска, төрелдеривиске, кудаларывыска
өөрүвүске четтиргенивисти илередип, черге чедир мөгейдиви

Өөнүң ишти, ажы-т

Эрзин кожууннуң Мөрен ортумак школазының **Азиата Георг**
БААНАЙНЫҢ адынга 2012 чылдың июнь 25-те тывысканы АБ 00
дугаарлыг аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону **күш чо**
санаар.

ШЫН Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская,100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Юстиция херектериниң талазы-биле яамызы.
Кол редакторнуң хүлээлгезин күүседип турар В.О.Куулар.
РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редакторнуң оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажыл-агый — 2-17-09, очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 7650. Чагыг 90. Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810400000000263
Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникац
адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Респу
талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың март 12-де эде бүрү
Херечилелдиң дугаары—ПИ №ТУ17-00050. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченк
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакц
туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өск
фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.